

KS. ZDZISŁAW MAŁECKI

MĄDROŚĆ W KSIĘDZE JEREMIASZA

„Uczony w Piśmie zdobywa mądrość w czasie wolnym od zajęć i kto ma mniej działania, ten stanie się mądry” (Syr 38,24).

Przytoczone zdanie z Księgi Syracha jest wersją „satyry zawodu”, ale nie przedstawia jakiegoś obrazu pracowitego życia, jak np. zawodu rolnika czy rzemieślnika, ale mówi o zajęciach mędrca. Jest to pewne zmieszanie konwencjonalnych motywów, jak badanie tradycji mądrościowych i religijnych elementów: modlitwy i wyznania grzechów, że Bóg udziela mądrości i Tora, którą przekazał Jahwe Izraelowi podczas zawierania przymierza na Synaju, jest już zawarta w mądrości, jak to stwierdza Syrach w rozdz. 24. Mądrość stała się pobożniejsza, mędrzec studiuje nie tylko literaturę mądrościową, ale nade wszystko „Prawo Najwyższego” i pisma proroków (Syr 39,1). Jego mądry dziadek poświęcił się badaniu Prawa, proroków i pozostałych Pism, zaświadcza Syrach w prologu do greckiego tłumaczenia¹.

Badanie przez mędrców świętych pism odnosiło się szczególnie do ksiąg prorockich. Elementy mądrościowe spotykamy już we wczesnych pismach prorockich, czytamy np. w orędziu Amosa: „Dlatego w tym czasie miłszy człowiek roztropny, bo jest to czas niewoli” (Am 5,13). Jest to tekst późniejszy, włączony przy ostatecznej redakcji. W Księdze Jeremiasza takich mądrościowych tekstów włączonych później w Księgę spotykamy wiele.

1. Historia redakcji tekstów mądrościowych w Księdze Jeremiasza

Krytyka literacka ksiąg mądrościowych jest trudna i niewiele mamy danych w samych księgach mądrościowych, wskazujących na ich powstanie. Począwszy od przypisywania autorstwa Salomonowi przez potwierdzenie jego autorstwa i spisanie przysłów przez ludzi króla Ezechiasza: „I to są przysłowia Salomona, przepisane przez ludzi króla judzkiego, Ezechiasza” (Prz 25,1).

Inne wzmianki, jak: „Słowa Mędrców. Nadstaw ucha i słuchaj słów mędrców, nakłoń swe serce ku mojej nauce” (Prz 22,17), lub wprowadzenie

1 F.L. Hossfeld, *Der Dekalog. Seine späten Fassungen, die originale Komposition und seine Vorstufen*, Freiburg/Schweiz 1982, 38n.

do zbiorów Agura, syna Jake z Massa ((Prz 30,1), lub matki Lemuela króla Massa (Prz 31,1), pozwalają wskazać na pochodzenie tekstów mądrościowych. Nie można jednak określić daty ich powstania, gdyż nic nie wiemy o ich autorach. Oceniając charakter i tematykę zbiorów, można szukać jakiegoś punktu wyjścia ich datowania, choć nie mamy wiele danych. Biorąc pod uwagę przysłowia królewskie, można powiedzieć, że przynajmniej jakaś ich część pochodziłaby z czasów królewskich Judy i Izraela.

Z drugiej strony można mówić o pewnym wpływie proroków na teksty mądrościowe (por. Prz 1,20-33) i powstanie Księgi Przysłów na okres po niewoli (por. Prz 1-9). Zakładając formalne różnice przysłów w zbiorach, można mówić o ich egipskim pochodzeniu, gdyż egipska mądrość mów pouczających, pielęgnowana była już od trzeciego tysiąclecia przed Chrystusem. Jej wpływ na literaturę mądrościową izraelską przyjmuje wielu egzegetów, również personifikacja mądrości wskazuje na jej egipskie pochodzenie². Nie wszyscy autorzy przyjmują pogląd o późniejszej „teologizacji” mądrości³. Swój teologiczny fundament miała zawsze mądrość w opisach stworzenia⁴. Teksty późniejsze mówią o identyfikacji mądrości i Tory i odnosi się wrażenie, że późniejsza mądrość stała się „pobożniejsza”, można to zauważyć w jej stylu i sposobie wyrażania się.

Jeszcze mniejsze są możliwości literackiej krytyki wewnątrz zbiorów mądrościowych, gdyż brak jest jakichś istotnych kryteriów. Nie znamy okoliczności powstania zbiorów, redagowania w grupy tematyczne. Mądrościowe wiersze w Księdze Przysłów są do dziś wyjątkiem i ich poszczególne wiersze zamiast zawierać całościowe wypowiedzi, stanowią uzupełnienia lub zaniechania dalszego tekstu i nie pozostawiają żadnego śladu pochodzenia. Wreszcie stwierdzamy skłonność mądrości do paradoksów i trudno jest doszukać się literackich kryteriów, mamy natomiast wiele powtórzeń.

Ograniczone są również możliwości rozpoznania autorów i czasu powstania. Trudno jest te wypowiedzi zaliczyć do jakiegoś rodzaju literackiego. Te ponadczasowe wypowiedzi nie odnoszą się do jakiegoś autorytetu mędrca, ale do skarbcza mądrości „mędrców”. Księgi powołują się na autorytet Salomona. Dzieje mądrości w Izraelu dają się tylko ogólnie określić, ale dla interpretacji określenie czasu nie ma najważniejszego znaczenia. Literatura egipska, pochodząca z trzeciego tysiąclecia została przyjęta w Izraelu i zaliczona do tekstów mądrościowych⁵.

Gdzie indziej leżą problemy tekstów mądrościowych w literaturze poza mądrościowej. Takie teksty można spotkać w literaturze prorockiej. Jest to

2 Chr. Kayatz, *Studien zur Proverbien 1-9*, Neukirchen-Vluyn 1966, 47n.

3 W. Zimmerli, *Ort und Grenze der Weisheit im Rahmen der alttestamentlichen Theologie*, Stuttgart 1963, 300n.

4 Por. Prz 16,1-9.11. 10. 12-15.

5 H. H. Schmid, *Wesen und Geschichte der Weisheit. Eine Untersuchung zur altorientalischen und israelitischen Weisheitsliteratur*, BZAW 101, 1966, 31.

jednak temat bardzo słabo opracowany, aby odszukać teksty mądrościowe w literaturze prorockiej. Wyjątkiem jest tu Księga Jeremiasza, w której stara się odszukać te teksty.

2. Mądrościowe teksty prorockie w Księdze Jeremiasza

Przyjmujemy, że teksty zawarte w Księdze Jeremiasza pochodzą z VII i VI wieku przed Chrystusem i należą do tradycji prorockiej.

Najbardziej wyraźnym tekstem mądrościowym w Księdze Jeremiasza jest Jr 12,1-5. Prorok podejmuje temat: szczęście bezbożnych, w w. 2 przedstawiony jest jako problem teoretyczny. Podobne paralele znajdują się w dialogach Księgi Hioba i w Ps 73, gdzie problem egzystencjalny połączony jest z pytaniem o jego własną postawę i szczęście. Również zburzenie porządku natury przez bezbożnych (w.4), jest myśleniem mądrościowym, że ludzie i natura należą do tego samego porządku świata. Dyskusja o szczęściu bezbożnych prowadzona jest nie tylko wśród mędrców, ale i z Bogiem, na co wskazują dialogi w Księdze Hioba oraz odpowiedź Boga w Jr 12,5. Sformułowana ona jest w formie metaforycznej i zawiera elementy mądrościowe i można je porównać z mowami Boga w Księdze Hioba i sporami wśród mędrców.

Jeśli ten i inne teksty uznamy za mądrościowy komentarz do Jeremiasza, to dzieje się tak dlatego, że jest on mocno związany z wyznaniem Jeremiasza. Chodzi w nim o specyficznie prorocki problem i konfrontację z bezbożnymi i prorocką zapowiedzią nieszczęść dla kraju.

Dwa dalsze przykłady zawierają prorocką mowę w mądrościowej paraleli. Jak mądrościowe porównanie brzmi Jr 6,7a: „Jak studnia tryska wodą, tak tryska jej przewrotność”. Różnica leży tylko w tym, że przedmiot porównania nie jest ogólny, ale specyficzny: oskarżone jest miasto Jerozolima. Typowe jest również kontrowersyjne porównanie w oskarżeniu ludu Jahwe: „Nawet bocian w przestwórzach zna swoją porę, synogarlica, jaskółka i żuraw zachowują czas swego przylotu. Naród mój jednak nie zna Prawa Pańskiego” (Jr 8,7).

Pedagogika mądrościowa często używa odniesienia do porządku naturalnego w świecie. Jeremiasz uczy, że otrzymany od Jahwe porządek zachowuje świat zwierzęcy, a tylko Izrael stał się jego przestępcą. Skarga skierowana przeciw Izraelowi ma motywy mądrościowe: „Czy nie powstanie ten co upadnie? Albo czy nie zawraca ten co zabłądzi?” (Jr 8,4). Porównanie to odpowiada wierszowi 6: „Każdy biegnie swoją drogą niby koń cwałujący do bitwy” (Jr 8,6).

Pochodzenie tych porównań od samego proroka Jeremiasza lub tradycji prorockiej nie ulega wątpliwości. Można przytaczać jeszcze wiele podobnych tekstów w formie pytań, metafor lub porównań.

Podobne teksty mowy mądrościowej możemy spotkać także w orędziu Izajasza i Amosa.

3. Prorocka nauka mądrości w Księdze Jeremiasza

Innego rodzaju są teksty w Księdze Jeremiasza pytające o rozum i mądrość: „Tak, niemądry jest mój naród, nie uznający Mnie. Są dziećmi bez rozwagi, nie mają wcale rozsądku. Mądrzy są w popelnianiu nieprawości, lecz dobrze czynić nie umieją” (Jr 4,22). Wiersz ten jest częścią większej całości (Jr 4,5-31)⁶. Poszczególne wiersze mają charakter mądrościowy i przedstawiają sytuację Izraela niewiernego swemu Bogu. Prorok mówi o głupocie i niezrozumieniu Izraela. Ukazuje paradoksy, jakich używają teksty mądrościowe. Mądrość Izraela jest przewrotna i nie jest ukierunkowana ku mądrym i dobremu postępowaniu, ale ku złemu.

Podobne słownictwo mądrościowe spotykamy w Jr 13,23: „Czyż Etiopczyk może zmienić swoją skórę, a lampart swoje pręgi? Tak samo czy możecie czynić dobrze, wy, którzyście się nauczyli postępować przewrotnie”? (Jr 13,23). Wiersz 23 uzupełnia wypowiedź w. 22 o wielości grzechów Syjonu i narzekanie nad losem Jerozolimy, a w. 27 lud o bardzo wielką niewierność i chodzenie za obcymi bogami. Wiersze 15-17 zawierają ostrzeżenie ubrane w poetycki obraz. Bóg potępia pychę Izraelitów: „Słuchajcie i uważajcie bacznie, nie unoście się pychą, bo Pan przemówił” (Jr 13,15). „Jeśli zaś tego nie posłuchacie, będę potajemnie płakał nad waszą pychą” (Jr 13,17). Ostrzeżenie przed pychą jest motywem mądrościowym. Treściowo wiersz jest konsekwencją Jeremiaszowych wypowiedzi o Izraelu niezdolnym do nawrócenia się do Jahwe, jest on paralełą do Jr 4,22. Rzeczowo można przyjąć, że oba te teksty należą również do wypowiedzi proroka.

a) *Jeremiasz 17, 5 – 11*

Ten urywek tekstu Jeremiaszowego wyraźnie należy do tematyki mądrościowej: „Serce jest zdradliwsze niż wszystko inne i niepoprawne - któż je zgłębi? Ja, Pan, badam serce i doświadczam nerki, bym mógł każdemu oddać stosownie do jego postępowania, według owoców jego uczynków” (Jr 17,9-10).

Tematyka wypowiedzi jest mądrościowa: Jahwe patrzy na serce człowieka. „Sprawdzanie serca” jest językiem mądrościowym (por. Prz 15,11; 17,3). Inaczej niż w Jr 4,22 i 13,23, Bóg mówi nie o Izraelu, ale ogólnie o człowieku. Prorok adoptował tę mądrościową wypowiedź do swojego prorockiego orędzia. Znamienne, że w mowie Jahwe w w. 10, odpowiada na pytanie w. 9. Chodzi tu więcej o mądrość ludzkiego serca, niż o jego głębię, którą Jahwe pozna. Serce ludzkie jest zdradliwsze niż wszystko inne i dąży do złego.

6 W. Rudolph, *Jeremia*, Tübingen 1968, 76.

Wiersze te zdają się być uzupełnieniem wypowiedzi Jahwe na początku rozdziału o grzechach Judy, które żelaznym rylcem zostały wypisane na ich sercach. Jahwe bada serca swojego ludu i zna jego grzechy, potwierdza to Jr 16,17: „Albowiem oczy moje patrzą na wszystkie ich drogi; nie mogą się skryć przede Mną i nie może się ukryć ich nieprawość przed moimi oczami” (Jr 16,17).

Jr 17,1-4 mają również mądrościowy charakter: źle i dobrze postępujący ludzie są jak drzewa: jedno rośnie nad wodą, a drugie na pustyni. Takie obrazy spotykamy już w egipskiej literaturze mądrościowej⁷. Nie można wykluczyć, że Jeremiasz mógł taką wypowiedź przemienić w wiersz i włączyć w tekst swojej Księgi. Tekst ten jednak obcy jest językowi orędzia prorockiego Jeremiasza⁸. Niemożliwe jest włączenie warstwy mądrościowej w Księgę Jeremiasza. Przeciw tej tezie przemawiają trzy argumenty:

1. Wprowadzająca formuła orędzia – nie jest pewne czy należy ona do literatury mądrościowej, gdyż brak jej w starszym tekście Septuaginty. Prawie wszystkie włączone teksty mądrościowe w Księgę Jeremiasza występują jako mowy Jahwe⁹ i to pasuje do prorocstwa. Komentowane urywki są w stylu redaktora słowami Jahwe wprowadzonymi przez proroka Jeremiasza.

2. Drugą cechą jest specyficzna różnica między postępowaniem prawnym i nieprawnym. Jedni pokładają swoją ufność w Jahwe, inni w ludziach. O pokładaniu ufności w Bogu mówi Psalm 118,8 oraz Izajasz 31,1-3, czy stąd mógł zostać włączony taki tekst w Księgę Jeremiasza?

O fałszywym zaufaniu do świątyni mówi prorok w mowie świątynnej (Jr 7,4.8.14) i podobny tekst w (Jr 13,25), gdzie prorok oskarża tych, co zapomnieli o Jahwe, a zaufali kłamstwu. Tekst ten bliski jest duchowi mądrościowemu w Jr 13,23.

3. Trzeci argument stanowi formuła przekleństwa- *arur* lub – *baruk*. Formuła przekleństwa nie występuje w starotestamentalnej literaturze mądrościowej. Zjawia się w literaturze prorockiej, ale rzadko¹⁰. W orędziu Jeremiasza odgrywa ona ważną rolę, często w odniesieniu do Jerozolimy i kraju, występuje począwszy od rozdz. 24¹¹. Przekleństwo z – *arur*, występujące w Jr 11,3 skierowane jest przeciw tym, którzy łamią przymierze: „Przeklęty człowiek, który nie słucha słów tego przymierza”.

Przeklęty dzień urodzenia: „Niech będzie przeklęty dzień, w którym się narodziłem” (Jr 20,14). „Przeklęty ten, co wypełnia dzieło Pańskie niedbale” (Jr 48,10). Holladay¹² mówi, że formuła ta występuje w związku z tematem „szczęście bezbożnych” i wypowiedzią w Jr 12,1 „Dlaczego życie bezboż-

7 J. P. Daudet, *La sagesse de Menandre l' Egyptien*, RB 59, 1952, 55-81, 39n.

8 W. L. Holladay, *Jeremiah 1 (Ch. 1-25)*, Philadelphia 1986, 63.

9 Por. Jr 4,22; 5,26-29; 9,22n; 17,5-8; 17,9-10.

10 Por. Mi 1,14; 2,2; 3,9; Za 5,3; 8,13.

11 Por. Jr 24,9; 25,18; 26,6; 44,8.12.

12 W. L. Holladay, *Jeremiah ...*, dz. cyt., 490.

nych upływa pomyślnie?” „Dlaczego wszyscy przewrotni zażywają pokoju”? w przeciwieństwie do obrazu owocnego drzewa rosnącego nad płynącą wodą i Jr 15,9, stawiącego prawego i wiernego: „Dlatego to mówi Pan: jeśli się nawrócisz, dozwolę ci, byś znów stanął przede Mną. Jeśli zaś będziesz wykonywać to, co szlachetne bez jakiegokolwiek podłości, będziesz jakby moimi ustami. Wtedy oni się zwrócą ku tobie, ty się jednak nie będziesz ku nim zwracał” (Jr 15,19).

W tej wypowiedzi Jeremiasza widać nawiązanie do tekstów mądrościowych. Na teoretyczne pytanie o szczęście bezbożnych, konwencjonalnie odpowiada Jeremiasz klątwą: ten jest przeklęty, kto swoją ufność pokłada w człowieku. Mądrościowy redaktor skargę Jeremiasza rozumiał kolektywnie, jak na to wskazuje bliski kontekst¹³.

Wobec takiej interpretacji tekstu Jr 11,3, należy powiedzieć, że Jr 11, 1-14 i 11,15-17 mają ten sam sens. Późno deuteronomistyczny tekst Jr 11,1-14 mówi o złamaniu przymierza przez Izraela, ale Jeremiasz mówi o przekleństwie pojedynczego człowieka. Chodzi o posłuszeństwo wobec przepisów przymierza. Bóg dał Izraelowi kraj mlekiem i miodem płynący, ale ojcowie i synowie złamali przymierze. Dlatego Izrael będzie musiał wyrzec się swego dziedzictwa, jakie otrzymał od Jahwe, jak o tym mówi Jr 17,4: „Będziesz musiała się wyrzec dziedzictwa swego, które ci dałem. Będziesz w niewoli u twoich wrogów w ziemi, której nie znasz. Albowiem rozpaliliście ogień mojego gniewu, będzie on płonął na wieki” (Jr 17,4). „Jahwe odpłaci każdemu według jego postępowania, bym mógł każdemu oddać stosownie do jego postępowania” (Jr 17,10b).

Dlatego obraz owocnego drzewa, Bóg chce je zniszczyć, jak to mówi prorok w Jr 11,15-17, mając na myśli upadek Izraela i niewolę babilońską: „Zielonym drzewem oliwnym, zdobnym pięknymi owocami, nazwał cię Pan. Na głos wielkiego szumu rozpalił się nad nim płomień i spłonęły jego gałęzie. Pan Zastępów, który cię zasadził, zawyrokował o twoim nieszczęściu na skutek przestępstwa domu Izraela i domu Judy; popełnili je na własną szkodę, drażniąc Mnie przez ofiarowanie kadzidła Baalowi” (Jr 11,16-17).

Dla komentatora mądrościowego te wydarzenia są już przeszłością, ale służą one jako nauka i ostrzeżenie dla pojedynczych ludzi, którzy pokładają swoją ufność w Jahwe i otrzymają błogosławieństwo Boga. Obraz krajoobrazu Izraela podczas suszy przedstawia prorok w rozdz. 14.

Czytając tekst Jr 17,5-8 i 9-10, stwierdzamy jakiś antropologiczny pesymizm proroka o ludzkim sercu: „Serce jest zdradliwsze niż wszystko inne – któż je zgłębi?” (17,9). Złe postępowanie ludzi wypisane jest na tablicach ludzkich serc. Mimo różnych zachowań i postępowania ludzkich, Bóg bada ludzkie serce (Jr 17,10) i oceni je stosownie do drogi jego postępowania i owoców jego czynów. Jahwe nie zapomni ludziom, którzy „zaufali kłamstwu”

13 H. J. Herrmisson, *Jeremias dritte Konfession (Jer 15,10-21)*, ZThK 96,1999, 1-21,9n.

(Jr 13,25), albo opuścili Go i poszli za obcymi bogami lub za „popędem swego przewrotnego serca” (Jr 16,12).

Podobna wypowiedź o opuszczeniu Jahwe, który jednak jest przedmiotem nadziei Izraela, znajdzie się jeszcze raz w zakończeniu mądrościowego urywku w Jr 17,13, gdzie Jahwe nazwany jest „źródłem wody żywej: „Nadziejo Izraela, Panie! Wszyscy, którzy Cię opuszczają, będą zawstyżeni. Ci, którzy się oddalają od Ciebie, będą zapisani na ziemi, bo opuścili źródło wody żywej, Pana” (Jr 17,13)¹⁴.

Te trzy wypowiedzi o charakterze mądrościowym tworzą jeden duży kontekst, który zastosował i adoptował prorok, aby ukazać los człowieka odchodzącego od Boga i swoje zaufanie opierającego na człowieku. Bóg jednak zna jego serce i jego czyny, za które przydzielili mu odpowiednią zapłatę.

b) Jeremiasz 9, 22 – 23

„To mówi Pan: Mędrzec niech się nie szczyci swą mądrością, siłacz niech się nie chlępi swą siłą ani bogaty niech się nie przechwala swym bogactwem. Raczej chcąc się chlubić, niech się nie szczyci tym, że jest roztropny i że Mnie poznaje, iż jestem Jahwe, który okazuje łaskawość, praworządność i sprawiedliwość na ziemi – w tym to mam upodobanie – wyrocznia Pana” (Jr 9,22-23).

Egzegeci przyjmują mądrościowy charakter tej wypowiedzi, nawet jeśli ma formę słowa prorockiego. Odnosi się to do wprowadzenia – jako formuły orędzia łącznie z zakończeniem- „wyrocznia Pana.” Treściowo podejmuje mądrościowy temat: nie chodzi tu o mądrość, siłę i bogactwo, których mędrzec może być pozbawiony, ale o sławę i napomnienie – „niech się nie szczyci swą mądrością”, co ma charakter mądrości egipskiej¹⁵. Nowością dla mądrości jest tu specjalne wyrażenie: „...że jest roztropny i Mnie poznaje” (Jr 9,22). „Znajomość Jahwe” jest tematem prorockim, sformułowanym przez Ozeasza, a przyjętym przez Jeremiasza¹⁶. Było to ogólne pojęcie Ozeasza na określenie wiary w Jahwe. Jahwe stworzył prawo i sprawiedliwość, aby ludzie kierowali się nimi wobec siebie, bo to podoba się Bogu. Tych wartości nie było w narodzie izraelskim, nie było zachowujących prawo i sprawiedliwość wobec drugich. Na brak tych wartości uskarża się Jeremiasz w 9,1-7. Prorok stwierdza również brak znajomości Jahwe (9,2.5). Znajomość Boga oznacza również Jego bojaźń i słuchanie nakazów Jahwe. Wiersz 11 zawiera szereg mądrościowych pytań o przyczynę upadku Judy: „Kto jest tak rozumny, by to wyjaśnić? Komu usta Pańskie powiedziały, niech to ogłosi: Dlaczego kraj

14 S. Herrmann, *Jeremia, Der Prophet und das Buch*, Darmstadt 1990, 73.

15 W. McKane, *A Critical and Exegetical Commentary on Jeremiah*, Vol I. *Introduction and Commentary on Jer 1-XXV*, Edinburgh 1986, 61n.

16 W. W. Wolf, *«Wissen um Gott» bei Hosea als Urform von Theologie*, Stuttgart 1973, 192.

uległ spustoszeniu, został opuszczony, jak pustynia, gdzie nie ma wędrowca?” (Jr 9,11). Dwie rzeczy są godne uwagi:

1. Katastrofa dotyczy tych, do których Jahwe przemawia. Byli to Izraelici w VII w., kiedy żył prorok i wszyscy żyli w obawie najazdu Babilończyków, którzy po dwóch latach oblegania zdobyli miasto i zburzyli miasto i świątynię, doprowadzając do katastrofy niewoli.

2. Jahwe chce uzasadnić katastrofę i mówi: „Dlatego, że opuścili moje Prawo, które im dałem, że nie słuchali mojego głosu i nie postępowali według niego” (Jr 9,12). Kto zna Jahwe, ten słucha Jego głosu i pojmuje przyczyny katastrofy, i powinien to innym wyjaśnić, takie zadanie ma prorok. Wiersz 13 zawiera dalszy zarzut, jest stereotyp deuteronomistycznego zarzutu, że Izrael opuścił Jahwe i poszedł za obcymi bogami, za Baalami. Ten temat szeroko omawia mądrościowy tekst Jr 10,1-6.

Prorok nie tyle mówi o chodzeniu za obcymi bogami, ile zwraca uwagę na niewierność prawu, jakie Bóg dał swemu ludowi. Zarzuca mu też brak bojaźni Bożej: „Nie boicie się Mnie – wyrocznia Pana – nie drżycie przede Mną” (Jr 5,22). W rozdz. V wyjaśnia przyczyny odejścia Izraela od swego Boga: „Naród ten ma serce oporne buntownicze; stają się oni odszczepieńcami i odchodzą. Nie powiedzieli w swych sercach: Chcemy się bać, Pana, Boga naszego, który daje w swoim czasie deszcz wczesny i późny, który ustala nam ustalone tygodnie żniw” (Jr 5,23-24). Zarzut ten może odnosić się do deuteronomistycznego urywku Jr 5,18n., który uzasadnia przyczynę katastrofy: „Podobnie, jak wy opuściliście Mnie i służyliście obcym bogom we własnym kraju, tak samo będziecie służyć obcym w ziemi, która do was nie należy” (Jr 5,19). Dalej rozdział ten uzasadnia przyczyny niewierności, jakie spotkają Izraelitów za ich grzechy. Będą nękały ich dzikie zwierzęta i zburzony będzie porządek natury (ww. 6.25). Jr 5,26-28 mówi o ludziach przewrotnych w narodzie, ale nie o całym ludzie. Oni burzą porządek świata. Wiersze te podobne są treściowo do ww. 20-25, zjawia się tu motyw bogactwa zdobytego niesprawiedliwie¹⁷.

c) *Jeremiasz 10, 1 – 16*

Tekst nie pochodzi od Jeremiasza, ale został włączony do tekstu proroka i jest skonstruowany z różnych elementów¹⁸. Czy jest to tekst mądrościowy? Za jego mądrościowym charakterem przemawiałyby argumenty przeciw bogom, które sporządzone zostały z drewna i obrobione dłutem rzeźbiarza. W tekście tym są aluzje do podobnej satyry na bóstwa w Księdze Deuteroizajasza (Iz 44,9-20). Deuteronomistyczne teksty Księgi Jeremiasza nie znają

¹⁷ W. McKane, *Jeremiah ... dz. cyt....*, 67

¹⁸ F. Crüsemann, *Studien zur Formgeschichte von Hymnus und Danklied in Israel*, Neukirchen-Vluyn, 1969, 111.

jeszcze dyskwalifikacji bóstw jako dzieła ludzkiego, ale zostały zapożyczone z mądrościowych tekstów Księgi Deuteroizajasza¹⁹. Tekst ten podobny jest również w swej argumentacji do Jr 5,20 n.. Wprowadzające wezwanie do słuchania nawiązuje do niemożności słuchania i widzenia przez naród nierozumny i bezmyślny w 5,21.

Należy jeszcze zapytać, co mówi Jr 10, 1-16? Jeśli wypowiedzi w Jr 5,20nn., nie są przypadkowe, to można Jr 10, 1-16 uznać za komentarz do Jr 5,20 nn. Mamy tu wypowiedzi na temat czci bóstw podjęte już wcześniej w Jr 5,20. Mamy również ostrzeżenie przed drogą, na którą weszły narody (Jr 10,2) co stanowiłoby niebezpieczeństwo dla Izraela.

Wnioski

Po przeprowadzonych rozważaniach nad różnymi tekstami Księgi Jeremiasza, możemy przyjąć tezę, że zawiera ona szereg tekstów, których nie możemy literacko uznać jako prorockie, ale że mają one charakter mądrościowy. Pytamy o powiązania z tradycją Jeremiaszową. Patrząc od zewnątrz, mówimy, że „komentują” one tę tradycję, ale do niej nie należą. Są one adoptowane na sposób prorocki i Jeremiaszowy w pewnej mierze, przez przyjęcie sposobu mowy, zwłaszcza, gdy występują jako mowy Boga. Znaczy to, że są rozumiane jako dalszy ciąg prorocstwa Jeremiasza, jako słowo Jahwe wypowiedziane przez proroka do współczesnych słuchaczy. Mądrość przybrała się w płaszcz proroka i przez niego przemawiała. Od tradycji Jeremiasza różniła się tym, że „Jeremiasz” uczył mądrości, która pozostała niezmienna.

Omawiane teksty: Jr 4,22; 13,23; 17,5-11; 9,11.22-23; 5,20-25; 10,1-16, są tego dowodami. Można również zapytać, czy również tekst o nowym przyrzeczu w Jr 31,31-34, nie otrzymał mądrościowej przeróbki?²⁰ Przyjmuje się także pewne mądrościowe wpływy w innych drugorzędnych tekstach, np. w wierszu wprowadzającym do Jr 10,23-25. Teksty mądrościowe używają tradycji prorockiej Jeremiasza, począwszy od dwóch pojedynczych wierszy w Jr 4,22 i 13,23 aż do Jr 5,9-10.17. Trudno jest odpowiedzieć na pytanie, czy możemy mówić o jednorodnej warstwie w Księdze Jeremiasza. Pojedyncze teksty wypowiedzi mądrościowych połączone ze sobą przez komentujący kontekst i aforystyczny styl jest typowy dla mądrości. Trzeba przyjąć, że mądrościowe wypowiedzi zostały użyte i dopasowane do nowego kontekstu. Jeśli chodzi o czasowe ich określenie, to przyjmuje się, że warstwy mądrościowe należą do najmłodszych elementów Księgi Jeremiasza, gdyż należą do drugorzędnych lub trzeciorzędnych tekstów Księgi²¹.

19 G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986, 348n.

20 J. Lindblom, *Wisdom in the Old Testament Prophets*, VTSup. 3, 1955, 192.

21 H. J. Kraus, *Die Verkündigung der Weisheit*, BSt. 1951, z. 2, 31.

Co można jeszcze powiedzieć o tym prorocko-mądrościowym komentarzu. Jest to pytanie o poznanie Jahwe i zdolność człowieka do czynienia dobrze. Obie te wartości stanowią jedną całość, zbiegają się ze sobą również wypowiedzi o ludzkim losie. Jeśli te teksty miały jako adresata Izraela lub Jerozolimę, to pasowały one do prorockiego orędzia Jeremiasza. Jednak mają one tendencję przemawiania do pojedynczego człowieka, jak to zwykle czyni mądrość, zakładając, że każdy poszczególny człowiek jest członkiem narodu izraelskiego. Jeśli chodzi o imię Jahwe, to Jego nieznanostwo i brak bojaźni jest głupotą, w przeciwieństwie do natury, która zna porządek, jaki ustanowił Stwórca. Izrael okresu Jeremiasza jest złym przykładem dla poszczególnych członków ówczesnego Izraela. Horyzonty tych pytań zostały przekroczone, gdy zachodzi pytanie o bóstwa w tradycji Jeremiaszowej, jak to jest w rozdz. 10, adresowanym do Izraela. Księga mówi również o narodach sąsiednich, od których Izrael nauczył się fałszywych dróg, jednak Jahwe wyrwie Izraela spośród nich, aby nauczył się właściwych dróg (Jr 12,14-17). Sam Jahwe pouczy też wszystkie narody o swoim imieniu, gdy przyjdą do Niego z krańców ziemi (Jr 16,19-21).

Oba te tematy podejmuje mądrościowy komentarz, przypominając o głupocie tych, którzy czczą bóstwa pogańskie. Połączone są ze sobą wypowiedziami mądrościowymi i można mówić o mądrościowej warstwie w Księdze Jeremiasza. Pytanie może tylko dotyczyć, czy zawdzięczamy je pojedynczej osobie, czy jakiejś szkole. Ma ona swoją ważną rolę w Księdze Jeremiasza. Między innymi, jej antropologiczny aspekt, który wyraźnie obserwujemy w orędziu Jeremiasza, stanie się podstawą dla Pawłowej nauki o Torze, którą człowiek powinien wypełniać. Powinna ona stać się drogą jego postępowania, aby zachował wierność Jahwe, Bogu Izraela.